

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Суми, 21 квітня 2020 року)

Суми
2020

ДЕГТЯРЬОВ С. І.
д-р іст. наук, професор,
САМОЙЛЕНКО Є. А.
канд. юрид. наук

До питання про підкарпатських русинів (за матеріалами Ліги Націй)

Більш розлого дана проблема буде нами висвітлена у статті, що незабаром побачить світ в одному з міжнародних журналів. У пропонованій роботі ми побіжно торкатимемося деяких аспектів питання історії русинів, які у 1920-х – 1930-х роках мешкали на території Чехословаччини (а саме на тій її частині, що відома як Підкарпатська Русь). Основним джерелом дослідження стали документи Ліги Націй.

29 листопада 1920 р. Рада Ліги Націй прийняла резолюцію стосовно гарантій Ліги у реалізації положень про захист національних меншин, які містилися у Сен-Жерменській угоді від 10 вересня 1919 р., укладеній між Головними Союзними й Об'єднаними державами (Великою Британією, Францією, Італією, США та Японією) і Чехословацькою Республікою. Зокрема, згадана резолюція підкреслювала необхідність забезпечення Чехословаччиною належної охорони інтересів підкарпатських русинів – етнічного населення, що мешкало у межах Підкарпатської Русі як автономній територіальній одиниці на південь від Карпат у складі єдиної держави.

Забезпечення інтереси русинів було доволі складним завданням. Річ у тім, що у 1921 р. на території Підкарпатської Русі також мешкали: мадяри (103 791), євреї (79 716), німці (10 348) – тобто більше однієї третини нерусинського населення [6].

Існував спеціально відпрацьований механізм дій (процедура) відповідних підрозділів Ліги Націй щодо захисту прав національних меншин, на якому окремо зупинятися у даній роботі ми не будемо. Зазначимо лише, що за матеріалами архівів Ліги Націй історія підкарпатських русинів та їхня боротьба за збереження етнічної ідентичності прослідковується з двох типів джерел: 1) з відомостей, зібраних Генеральним секретарем Ліги за дорученням Ради на основі наданих урядом Чехословаччини спеціальних меморандумів (memorandum); 2) з розглянутих органами Ліги справ про порушення прав русинів у Чехословаччині згідно з поданими скаргами (petition) та зауважень на них чехословацького уряду (observation).

Організація подання чехословацьким урядом меморандумів Лізі Націй мала своєю метою поставити під нагляд політику країни у відношенні дотримання прав підкарпатських русинів. Подібні форми періодичної звітності держави – члена Ліги надавали останній можливість оцінити стан фактичного виконання Чехословаччиною міжнародних зобов'язань згідно з Сен-Жерменською угодою про національні меншини 1919 р. щодо етносу, а саме:

1) створення для русинської меншості територіальної автономії й надання їй максимально можливого ступеня самоуправління, сумісного з цілісністю чехословацької держави;

2) забезпечення підкарпатських русинів спеціальним парламентом з законодавчими повноваженнями у мовних, освітніх, релігійних, самоврядних та інших питаннях, покладених на нього законами Чехословаччини, а також призначення Президентом Чехословаччини губернатора Підкарпатської Русі, підзвітного русинському парламенту;

3) призначення посадовців у межах Підкарпатської Русі максимально з числа жителів цієї території;

4) гарантії справедливого представництва русинів у чехословацькому парламенті.

Ситуацію, що склалася після Першої світової війни навколо підкарпатських русинів Чехословаччина оцінювала як загальноєвропейську проблему, порівнюючи її з польським, фінським, ірландським й українським національними питаннями.

Пояснюючи перед Лігою Націй природу проблем русинів, Чехословаччина не бачила інших варіантів їхнього вирішення, як допомога ззовні. Уряд був впевнений, що пригнічений, морально й економічно послаблений русинський етнос не міг відродитися, подібно чехам і словакам. Тому у розвитку ідеї збереження ідентичності етносу він визнавав важливу роль русинів-емігрантів у США та Канаді, де вони створили на захист співвітчизників низку світських і релігійних громадських організацій [2; 6; 11]. Так, ще 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії після консультацій з Адміністрацією Президента США Вудро Вільсона про гарантії русинської автономії у складі Чехословацької Республіки лідер карпаторуської еміграції в Америці Г.-І. Жаткович та лідер руху за незалежність Чехословаччини Томаш Масарик підписали відповідну Декларацію спільних намірів [10; 12, р. 374]. Декларація лягла в основу положень Сен-Жерменської угоди щодо надання автономії Підкарпатській Русі.

З меморандумів Чехословаччини видно, що її уряд доволі обережно ставився до вирішення русинського національного питання. з точки зору чехословацьких правлячих кіл, механічне прийняття необхідних спеціальних законів стосовно меншин тільки з огляду формальної загрози відповідальності держави перед Лігою Націй, було б необачним кроком, особливо у відношенні самих русинів.

Як бачимо з поданих Лізі Націй відомостей, чехословацька політика щодо Підкарпатської Русі базувалася на трьох фундаментальних принципах:

1) гарантоване виконання умов Сен-Жерменської угоди після їх відображення у відповідному конституційному акті;

2) термінове виконання тих положень вказаної угоди, які допускають можливість їх застосування без змін конституційних законів, а саме: призначення губернатора Підкарпатської Русі та інших посадових осіб у межах автономії з числа жителів цієї території;

3) термінове докладення зусиль для створення політичних, інтелектуальних і технічних умов, необхідних для самоуправління південно-карпатській території [6].

Виходячи з цих принципів, замість Тимчасової конституції Чехословацької Республіки 1918 р. була прийнята Конституційна хартія 1920 р., яка зафіксувала автономний статус карпато-руського регіону, змістовно розкриваючи постулати Сен-Жерменської угоди.

Першим губернатором регіону став Г.-І. Жаткович, який обійняв цю посаду 5 травня 1920 р. Складніше було з призначенням чиновників з числа русинів з причин їхнього низького професійного рівня. Лише у 1928 р. уряд заявив Лізі про повне виконання зобов'язань щодо призначення посадовців у межах карпато-руського регіону з числа корінних жителів [13]. Хоча у Підкарпатті уся повнота реальної влади концентрувалася в руках віце-губернатора, яким традиційно призначався чех за національністю, що викликало невдоволення у краї [1, с. 302].

У меморандумах також декларувалися кроки чехословацького уряду щодо поліпшення соціальних і духовно-культурних умов життя русинів. Зокрема були ліквідовані церковні податки з православних русинів на користь греко-католицьких священиків [6]. Уряд Чехословаччини практикував субсидіювання будівництва нових православних храмів [9]; до 1936 р. кількість зведених церков перевищила 150 [5, с. 25]. У 1922 у. було вирішене питання про виплату кредитів за збитки,

нанесені війною. Приділялася увага освіті, охороні здоров'я русинів.

Згідно з меморандумами політичне життя русинів у складі Чехословаччини в очах уряду мало повільний характер: етнос доволі повільно позбавлявся апатичних почуттів і виявляв національну свідомість [7; 8]. У Підкарпатті не було авторитетних ні особистостей, ні об'єднань, здатних згуртувати меншину [3, с. 38].

Разом з тим, якщо до 1918 р. власних політичних партій у регіоні не було, то з приєднанням краю до Чехословаччини їх кількість росла: у 1921 р. налічувалося 18 партій, у 1922 р. – 22, у 1924 р. – 30 [1, с. 303], а у 1930-х роках – 47 [4, с. 48]. Уряд звітував перед Лігою Націй про те, що у вересні 1923 р., після виборів у комунах Підкарпатської Русі, завершився процес формування місцевих партій: русинських, угорських, єврейських. Формально закріпивши особливий статус Підкарпатської Русі у Конституції 1920 р., чехословацька адміністрація не вважала за можливе встановлення тут самоуправління до проведення перших виборів до русинського парламенту.

Що стосується петицій, то за час існування Ліги на захист підкарпатських русинів було подано дев'ять скарг: петиція політичної партії угорських русинів щодо дій уряду Чехословаччини у порушення положень Сен-Жерменської угоди 1919 р. (1921 р.); петиція Президента Української національної ради Західно-Української народної республіки щодо ситуації у Підкарпатській Русі (1927 р.); петиції члена Національного Зібрання Чехословаччини від Автономної аграрної федерації Підкарпатської Русі з приводу її автономії (1928 та 1931 рр.); петиція представників руських православних общин Підкарпатської Русі (1929 р.); петиція з нагоди десятиріччя з дня підписання Чехословаччиною Сен-Жерменської угоди 1919 р. (1929 р.); петиція Голови Асамблеї русинів в Угорщині з

приводу ситуації на території Підкарпатської Русі (1930 р.); петиції Ради русинів по національній обороні в Сполучених Штатах Америки стосовно скарг на ситуацію з освітою русинів у Підкарпатській Русі (1928 та 1932 рр.).

Але уряд Чехословаччини фактично здебільшого заперечував усі скарги, що були викладені у цих петиціях, наводячи власні аргументи, які нібито доводили, що права русинів не порушуються, а умови відповідних міжнародних угод виконуються.

В цілому, з документів Ліги Націй прослідковується не стільки об'єктивна неможливість, скільки суб'єктивне небажання Чехословаччини надавати особливий статус русинській меншості. Автономія Підкарпатської Русі, проголошена і юридично зафіксована на початку створення так званої Першої Чехословацької Республіки, не була втілена у життя аж до жовтня 1938 р., коли політично ослаблена держава під тиском консолідованих політичних сил русинів пішло на цей крок.

1. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької Республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2002. Випуск 6. С. 297–318.

2. Глушенко Н.А. Первые общественные организации русинов на территории Соединенных Штатов Америки // Русин. 2015. № 4 (42). С. 97–106.

3. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. 431 с.

4. Суляк С. Русины в истории: прошлое и настоящее // Русин. 2007. № 4 (10). С. 29–56.

5. Суляк С. Русины: уроки трагической истории // Русин. 2008. № 3–4 (13–14). С. 7–34.

6. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 15th, 1923;

Official No. C.608.M.231.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-608-M-231-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

7. Autonomous Ruthene Territory South of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, December 18th, 1923; Official No. C.821.M.310.1923.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-821-M-310-1923-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

8. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, June 26th, 1924; Official No. C.331.M.107.1924.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-331-M-107-1924-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

9. Autonomous Ruthenian Territory south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, January 6th, 1931; Official No. C.21.M.12.1931.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-21-M-12-1931-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).

10. Botlik J. Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia (Podkarpatskaja Rus or Ruthenia) 1919–1938/1939. URL: <http://www.hungarianhistory.com/lib/botlik/botlik.pdf> (дата обращения: 10.11.2019).

11. Magocsi P.R. The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge; London: Harvard University Press, 1978. XVI, 640 p.

12. Magocsi P.R. The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia // *Slavic Review*. Vol. 34. No. 2. P. 360–381.

13. The autonomous Territory of the Ruthenians south of the Carpathians: Note by the Secretary-General (League of Nations, Geneva, September 28th, 1928; Official No. C.517.M.151.1928.I). URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-517-M-151-1928-I_EN.pdf (Accessed: 10th November 2019).